

УДК 316.33

СИСТЕМНА СУТНІСТЬ ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСІВ: КІЛЬКІСНА І ЯКІСНА ОЦІНКА

Устич Сергій Іванович – кандидат філософських наук, доцент, директор Інституту транскордонного співробітництва

В статті з позицій системного бачення пропонується дефініція категорії «транскордонні процеси», досліджується сутність транскордонних явищ та їх структура. Показано важливість системного розуміння родових категорій для аналізу видових, зокрема, для кількісної та якісної оцінки транскордонних явищ. Підкреслюється ефективність системної методології у вирішенні практичних питань управління транскордонними процесами, про що свідчать результати реалізованого міжнародного проекту «Кордони для людей», зокрема, створення системи індексації та моніторингу транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні Європейського Союзу.

Ключові слова: транскордонні процеси, системна методологія, транскордонне співробітництво, система індексації та моніторингу, науково-практичні проекти.

В статье с позиций системного видения предлагается дефиниция категории «трансграничные процессы», исследуется сущность трансграничных явлений и их структура. Показана важность системного понимания родовых категорий для анализа видовых, в частности, для количественной и качественной оценки трансграничных явлений. Подчеркивается эффективность системной методологии в решении практических задач управления трансграничными процессами, о чем свидетельствуют результаты реализованного международного проекта «Границы для людей», в частности, создание системы индексации и мониторинга трансграничного сотрудничества на новой Восточной границе Европейского Союза.

Ключевые слова: трансграничные процессы, системная методология, трансграничное сотрудничество, система индексации и мониторинга, научно-практические проекты.

In the article the definition of the category "cross-border processes" has been proposed from the standpoint of system vision. The essence of cross-border phenomena and its structure are explored. The importance of system understanding of the generic categories for the analysis of specific categories, particularly for quantitative and qualitative assessment of transborder phenomena is illustrated. The efficiency of system methodology in solving practical problems of transborder processes management is emphasized. The results of the implemented international project "Borders for people", in particular, developed system for indexation and monitoring of cross-border cooperation at the new Eastern border of the European Union are provided as an evidence.

Keywords: cross-border processes, system methodology, cross-border cooperation, the system for indexation and monitoring, research and practical projects.

Сучасна глобалізація життєдіяльності продукувала нову філософію просторового розмежування держав, а з ним і буття людини. Ми є очевидцями розгортання вкрай суперечливого процесу: з одного боку – майже повного подолання кордонів¹ (як у випадку країн – членів Європейського Союзу), чи бодай їх «розмивання», з іншого – свого роду реінкарнації жорстких державно-територіальних розмежувань. Зокрема, сучасні кордони між Сходом та Заходом Європи обмежують, шляхом жорсткої регламентації, одне із основних природних прав людини – право на вільне пересування².

За умов радикальних політичних змін, пов'язаних із розпадом Радянського Союзу та появою нових гравців на геополітичній арені Європи на початку 90-х років ХХ ст., комунікація через кордони

© Устич С. І., 2014

¹Під поняттям «кордон» сьогодні розуміють дійсні чи уявні лінії на земній поверхні, які визначають межі сухопутної і водної території держави (державної території).

²Сумно констатувати, що сьогодні, на початку III тисячоліття багато хто з громадян може із задрістю згадувати першу «неписану» конституцію Англії – «Велику хартію вольностей» («Magna Charta libertatum»), прийняту ще в 1215 р. Адже статтями 41 і 42 цього легендарного документу закріплювалися права кожного вільно пересуватися як в межах країни, так і виїжджати за межі королівства [1].

суттєво трансформувалася. Вона стала значно масштабнішою, динамічнішою та прагматичнішою. Як результат, явища, пов'язані із кордонами, справляють все більший вплив на життєдіяльність людей.

Зважаючи на це, проблеми кордонів в минулому і зараз викликали у соціуму значний пізнавальний інтерес. Тому наукове співтовариство має чималі досягнення в аналізі тих чи інших сторін кордонів та пов'язаних з ними явищ. Зокрема, опрацьовано великий масив історичних даних про виникнення кордонів. Здобута різноманітна інформація щодо їх природи та тенденцій розвитку. Припіднято покров таємничості над взаємозалежністю елементів тріади «кордон, війна, мир». Одне слово, в осмисленні цих вкрай важливих явищ суспільного буття є значні фактологічні і концептуальні здобутки [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9].

Тим більш дивним є той факт, що сьогодні, на мою думку, *залишаються невирішеними деякі важливі проблеми, що торкаються самої сутності сучасних кордонів*. Це зовсім не схоластичні питання. Відповідь на них дозволить уникнути плутанини й помилок в теоретичних пошуках, а значить, й дезорієнтації в практичній роботі. Найперше, *ідеється про чітку ідентифікацію змісту основних понять, що відображають зміст кордонів*.

Тому *метою цієї статті і є аналіз сутності транскордонних процесів та їх кількісної і якісної оцінок*.

Кордон – явище статичне. Динамічною формою існування кордонів є транскордонні³ процеси (ТКП) (транскордонні явища, транскордонні потоки, транскордонне). Транскордонні процеси існують відтоді, відколи існують кордони⁴. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору (зокрема, територією) держав, а можуть охоплювати всю їх глибину.

У зв'язку із відносною нерозвинутістю транскордонних процесів та їх примітивними формами, з одного боку, та тим, що, зазвичай, вони мали місце на територіях, безпосередньо прилеглих до кордонів, з іншого – *транскордонна комунікація тривалий час (аж до останніх десятиліть) асоціювалася з прикордонною*.

Проте з революційними науково-технічними змінами (зокрема, появою принципово нових засобів транспорту та зв'язку) і пов'язаних із цим глобалізацією та динамізацією суспільного розвитку в другій половині минулого століття, *масштаби, інтенсивність та різноманітність форм транскордонних процесів зросли в порядки разів*.

Вміщувати принципово нову якість транскордонної комунікації в прокрустове ложе поняття «прикордонні відносини» («прикордонні зв'язки») стало зовсім некоректно з наукової точки зору, і контрпродуктивно – з практичної.

Щоб адекватно відобразити сутність сучасних транскордонних процесів, на мій погляд, *слід керуватися методологією системного дослідження суспільства*. Цей вибір зумовлюється трьома головними обставинами.

1. Тільки системна методологія як інструмент інтегративного аналізу здатна нині адекватно відобразити природню, органічну єдність вельми різних за своєю природою факторів, що впливають на кордони – від суб'єктивних до матеріально-речових.

2. Тільки системна методологія, що забезпечує аналіз як функціональних, так і динамічних характеристик об'єктів, спроможна розкрити складний механізм функціонування та розвитку транскордонних процесів.

3. Нарешті, тільки системна методологія, що володіє потужним апаратом прикладних розробок, може перевести лімологічні⁵ дослідження з категорії переважно описових в розряд практично необхідних.

Усвідомлення необхідності переведення теоретичних та практичних розробок проблем кордонів на *якісно новий рівень – від переважно монофакторного аналізу до міждисциплінарних досліджень* – все більше утверджується в колі вчених.

Як підкреслює В.Колосов, першою із наук, що стала займатися прикордонними територіями, стала географія. Проблеми кордонів і, зокрема, їх делімітацію, вивчали дві основні галузі географії – фізична та соціально-економічна географія. Географія стала піонером з вивчення політичних кордонів [13].

Історія людства є історією війн, а метою більшості з війн була зміна кордонів. Тому без вивчення історії війн неможливе вивчення історії кордонів. Так звана нова політична географія, що з'явилася в середині 70-х років 19 ст. й тісно пов'язана з іншими соціальними науками, зокрема, політологією й міжнародними відносинами, досліджує вплив кордонів та їх стабільності на вирішення територіальних

³«Transborder (transfrontier)» (англ.) означає «через кордон, по той бік кордону»

⁴ Розробкою теорії кордонів та транскордонних процесів займається Міжнародна дослідницька група, створена в Інституті транскордонного співробітництва. У групу ввійшли науковці, дипломати, представники органів державного управління, ділових людей. Вони підготували низку досліджень, зокрема [10, 11, 12].

⁵Лімологія – наука про кордони.

спорів та конфліктів, забезпечення миру. Відзначені та інші галузі знання, на думку В. Колосова, повинні забезпечити міждисциплінарний підхід до вивчення кордонів [13, 606].

В свою чергу, інший відомий вчений Е. Бруне-Джейлі вважає, що розбудові міждисциплінарної теорії кордонів повинні слугувати чотири однаково важливі аналітичні виміри: 1) ринковий вплив та торгові потоки; 2) політична активність різних рівнів управління на спільних кордонах; 3) особливий політичний вплив прикордонних територіальних громад; 4) специфічна культура останніх [14, 625].

Виходячи із системного бачення об'єкту, *сутність транскордонних процесів, у моєму розумінні, складає суб'єктна комунікація, відносини, взаємодія чи природній перетік речовини, енергії тощо, пов'язані із перетином лінії державного кордону*. Таким чином, транскордонні процеси (транскордонне) *відрізняються від міжнародних відносин*. Вони ширші за своїм змістом, оскільки охоплюють не тільки широкий спектр *суб'єктної взаємодії через кордон* (що складає зміст міжнародних відносин), але й значну *різноманітність природних транскордонних явищ* – перетоку водних і повітряних ресурсів, міграції популяцій тварин (свого роду об'єктну взаємодію) і т.д. Звичайно ж, вони багатші за змістом і у порівнянні із *міждержавними відносинами, суб'єктами яких є тільки державні інституції*.

В багатогранному, системному явищі «транскордонне» *за критеріями глибини охоплення території транскордонною дією та його просторових обсягів (масштабів) слід виділити три рівні: макро⁶, мезо і мікро*.

Макрорівню відповідають транскордонні процеси, що за своїм обсягом *охоплюють територію всієї держави* (наприклад, міждержавні відносини, міжнародні відносини загальнонаціональних суб'єктів, міждержавний товарообмін тощо). Мезорівень складають транскордонні явища, що *поширюються на регіони* (наприклад, співробітництво регіональних державних органів та територіальних громад, товарообмін, природні процеси і т.п.). Мікрорівень транскордонних процесів пов'язаний із перетином державного кордону (організовано чи стихійно, законним чи нелегальним шляхом,) конкретними суб'єктами (представниками органів влади, громадських організацій, групами чи окремими громадянами), або товарообміном, природними явищами *на місцевому рівні*.

Запропоноване розуміння сутності транскордонних процесів, звичайно, викладено в дещо схематичному вигляді. Проте, на мій погляд, воно адекватно відображає основний зміст та структуру транскордонних явищ. Системне розуміння суті та типів сучасних транскордонних процесів має важливе теоретичне та практичне значення. Про це свідчить, наприклад, робота з кількісної та якісної оцінки транскордонних процесів.

Поняття соціальних показників стало активно використовуватися для дослідження суспільних явищ у другій половині минулого століття [15].⁷ Це було пов'язано з посиленням прагматичних засад соціальних наук, орієнтацією їх на практичне вирішення гострих проблем суспільного розвитку.

Для вимірювання особливо складних, багатофакторних об'єктів (яким є і ТКС) останнім часом застосовують поняття синтетичного показника. Це поняття (його називають ще індикатором, рейтингом і т.п.) нерідко виражає як кількісні (квантитативні), так і якісні (неквантитативні) характеристики явища. Сьогодні навколо визначення синтетичних показників різних сторін суспільного життя спостерігається справжній бум. Неможливо уявити собі, скажімо, міжнародні відносини [16], інвестиційну діяльність⁸ без використання цих загальноновизнаних оцінок.

Проводиться активна робота зі створення методології оцінки найрізноманітніших сфер соціальної діяльності. Так, група експертів запропонувала систему оцінки процесів глобалізації. Вона розраховується на основі аналізу розвитку 62 країн світу по 12 позиціях, що згруповані в чотири категорії: економічна інтеграція, інтенсивність особистих контактів між людьми, розвиток технічних систем зв'язку та долученість до світових політичних процесів. Індекс складається з 2000 року [17].

Як бачимо, інтегральне та співвідносне вимірювання стало невід'ємним атрибутом будь-якого соціального управління, потужним фактором підвищення його ефективності.

В цьому плані не є винятком й управління таким складним об'єктом, як сучасна транскордонна система. Синтетичний показник-індекс транскордонних потоків – це поняття, що характеризує відносну значимість, місце, вагу, позицію різних транскордонних потоків, а також співвідношення різних сегментів всередині цих потоків.

⁶Як відомо, існують також *транснаціональні процеси*. Вони пов'язані із перетином кордонів декількох, чи навіть багатьох держав.

⁷Вперше поняття «соціальний показник систематично вжив американський економіст Р.Бауер (Bauer) в його праці «Соціальні індикатори», що з'явилася в 1966 р.

⁸Достатньо згадати широко відомі кредитні рейтинги Moody's Investor Service, Standard and Poor's, Fitch Investor Service та ін.

Інститутом транскордонного співробітництва разом із його партнером Інститутом суспільних наук Словацької Академії Наук в рамках проекту «Кордони для людей» Програми прикордонного співробітництва Європейського Союзу ЄСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україні в 2010-2012 роках розроблена Система індексації та моніторингу (СІМ) транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні Європейського Союзу та методика її соціальної імплементації [18, 19, 20]. Не вдаючись до її детального аналізу, зазначу, що система індексації та моніторингу транскордонного співробітництва (СІМ) в Європі – це комплекс теоретичних та організаційно-практичних заходів, який забезпечує коректний аналіз і порівняння загальних і відмінних рис, а також тенденцій розвитку транскордонного співробітництва в різних регіонах Європи з метою підвищення його ефективності, перш за все шляхом оптимізації управління. СІМ є універсальною моделлю аналізу та оптимізації управління транскордонним співробітництвом як на новому Східному кордоні в цілому, так і в його окремих сегментах, зокрема.

При розробці системи індексації та моніторингу були максимально враховані методологічні підходи, схвалені інститутами Європейського Союзу (зокрема Генеральною дирекцією з регіональної політики) і впроваджені ними в програмному проектуванні на новому Східному кордоні, в першу чергу при розробленні Програми ENPI.

Але цим масивом інформації СІМ не обмежується. Вона вперше забезпечує синтетичний аналіз якісних і кількісних сторін розвитку транскордонного співробітництва, тим самим надаючи можливість отримання максимально повної та адекватної інформації про це явище.

Маючи у своєму розпорядженні таку інформацію, суб'єкти управління на різних рівнях отримують можливість вироблення й прийняття найбільш ефективних політичних рішень.

Запропонований набір оціночних критеріїв (наприклад, статистичних оцінок) може, залежно від конкретних умов застосування, певною мірою модифікуватися. Але для забезпечення коректності порівняльного аналізу рівня розвитку ТКС у різних сегментах нового Східного кордону ЄС основні його критерії у всіх випадках практичного застосування повинні бути єдиними.

СІМ складається з двох підсистем: підсистеми I – алгоритму теоретичних дій та підсистеми II – практичної реалізації СІМ.

Підсистема I. Алгоритм теоретичних дій

A) Визначення основних понять.

Об'єкт індексації та моніторингу - транскордонне співробітництво Європи.

У європейському розумінні поняття «транскордонне співробітництво» (ТКС) «the Transfrontier co-operation (TFC)» або «the Cross-Border Co-operation (CBC)» означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, та на укладення з цією метою необхідних угод або досягнення домовленостей [21, 20].

Європейським Союзом визначені такі стратегічні завдання оновленого прикордонного співробітництва, в тому числі і на новому Східному кордоні:

- сприяння економічному і соціальному розвитку прикордонних територій;
- спільна робота з вирішення таких важливих проблем, як охорона навколишнього середовища, охорона здоров'я та боротьба з організованою злочинністю;
- сприяння розвитку ефективних і безпечних кордонів, боротьба з нелегальною міграцією;
- сприяння людським контактам [22, 10].

Транскордонне співробітництво є ефективним засобом вирішення багатьох регіональних проблем. Але воно може бути лише допоміжним чинником регіонального розвитку. Це слід підкреслити, тому що, як показує практика, іноді у частини регіональних еліт і населення, особливо східноєвропейських прикордонних територій, формуються завищені очікування стосовно результатів ТКС. Воно сприймається як свого роду панацея від всіх бід, головний і універсальний засіб виходу регіону з кризи.

Безумовно, що ці очікування безпідставні. ТКС не в змозі підмінити внутрішні ресурси прикордонного регіону, державну підтримку його розвитку. Хоча за належної організації воно, безумовно, стає вельми результативним.

Індексація ТКС – інструмент політичного аналізу транскордонного співробітництва, заснований на використанні методу побудови індексів [23].

Індекс (від латинського *indico* вказую) ТКС – показник (відносна величина, виражена в частках одиниці або відсотках), який з кількісного боку характеризує динаміку транскордонного співробітництва, а також служить для його порівняння в різних регіонах Європи.

Загальний індекс ТКС (general index of TFC) – показник рівня розвитку об'єкта в цілому.

Особливий індекс ТКС (special index of TFC) – показник рівня розвитку тієї чи іншої групи рис (параметрів) об'єкта.

Одиничний індекс ТКС (single index of TFC) – показник рівня розвитку специфічних (індивідуальних) рис об'єкта.

Моніторинг (від латинського monitoring застережливий) ТКС – процес відстеження змін, що відбуваються в об'єкті за певний проміжок часу.

Б) Побудова індексів

Загальний індекс будується на основі особливих індексів шляхом їх додавання і визначення середнього показника. Визначається за бальною шкалою.

Особливі індекси будуються на основі одиничних індексів шляхом їх додавання і визначення середнього показника. Визначаються за бальною шкалою. Стосовно загального індексу особливі індекси виступають в якості субіндексів.

Особливі індекси загального індексує:

- «географічне і демографічне середовище»;
- «історичні, політичні та духовні фактори»;
- «правові основи»;
- «конфліктно генні чинники – ризики та виклики»;
- «інфраструктурні характеристики»;
- «контакти між людьми»;
- «економічне співробітництво»;
- «боротьба з криміногенними явищами»;
- «поліпшення якості навколишнього середовища».

Одиничні індекси будуються на основі кількісних та якісних вимірів (оцінок) специфічних рис об'єкта. Визначаються за бальною шкалою. Одиничні індекси виступають субіндексами по відношенню до загальних і особливих індексів.

Одиничні індекси конкретизуються мінімальними величинами – індикаторами. Відрадно, що застосований в Проекті системний підхід до аналізу сучасних транскордонних процесів був підтриманий експертним співтовариством. Це показала презентація СІМ напредставницьких міжнародних форумах. Крім того, розроблена методологія вже знайшла імплементацію в інших сегментах європейського прикордоння, зокрема, на норвезько-російському [24], фінсько-російському, польсько-російському [25] кордонах. За підготовку та реалізацію цього Проекту Інститут транскордонного співробітництва був нагороджений Асоціацією Європейських прикордонних регіонів (АЕВР) відзнакою «За особливі досягнення в європейському транскордонному співробітництві».

Висновки:

1. Розроблена методологія індексації та моніторингу як інноваційний інструмент підвищення ефективності транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні Європейського Союзу має чималепрактичне значення.

2. Слід конкретизувати та розвивати наявну концепцію, підсилити її імплементаційну складову.

3. При наявності необхідних передумов: інноваційного методологічного продукту, організаційного механізму та експертного потенціалу – головним завданням на майбутнє є забезпечення організації та проведення систематичного (коротко,- середньо-та довгострокового) моніторингу транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні в цілому, і окремих його сегментах, зокрема.

Література:

1. Magna Charta libertatum [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9&oldid=3158192
2. Транскордонне співробітництво як альтернатива новій « залізній завісі» та конфліктам / [керівник авт. кол. Устич С. І.]. – Ужгород: Карпати, 2007. – 240 с., іл..
3. Гальчинский А. Україна на перехресті геополітичних інтересів / Гальчинский А. – Київ: Знання України, 2002. – 150 с.;
4. Карпатський регіон та його роль в забезпеченні безпеки і співробітництва в Європі: зб. наук. пр. міжн. конф., 11-12 черв. 2008 р. Ужгород/ Відповідальний редактор Світлана Мітряєва – Ужгород: Ліра, 2008. – 230 С.
5. Кіш Є. Б. Центральна Європа в сучасній системі євросередовищної інтеграції / Кіш Є. Б. – Ужгород: Ліра, 2008. – 420 с.;

6. Макарычев А. С. Пространственные характеристики трансграничной безопасности: концептуальные контексты / Макарычев А. С. // Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России. – Москва: НОФМО, 2002. – с.15 – 91;
7. Cichocki B. The Eastern External Border of the Enlarged European Union/ Cichocki B. – Warsaw: Batory, 2004. – 153 s.;
8. Slovensko-ukrainskб cezhraniinб spoluprбca: analъza problmъv a stratigia rozvoja// – Preov: Nova, 2006. – 223 s.;
9. Communication and European Frontiers// – Debrecen – Oradea: Oradea University Press, 2011. – 219 p.
10. Транскордонне співробітництво як альтернатива новій «залізній завісі» та конфліктам. – Ужгород: Карпати, 2007. – 320 с.
11. Устич С. Кордон, війна та мир в долі сучасного світу / Устич С. / Ужгород: Карпати, 2010. – 326 с.;
12. Ustich S. Analysis and conclusions for the Ukraine-EU borders/ Ustich S. // Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. Prague: ISD, 2012. – p.35-45.
13. Kolossov V. BorderStudies:ChangingPerspectivesandTheoretical Approaches /Kolossov V. // – Geopolitics. – 2005. – 10. – P.606-623.
14. Brunet-Jailly E.TheorizingBorders:AnInterdisciplinary Perspective/Brunet-Jailly E.//–Geopolitics. – 2005. – 10. – P.634-650.
15. KennethD.Bailey.QuantitativeMethodology. – 21st CenturySociology. Volume 1. SAGE Publication, Thousand Oaks – London – New Delhi,
16. The Foreignprocesses[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.foreigpolicy.com/story/cms.php?story_id=
17. Ernst&Young. Індекс глобалізації [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zn.ua/ECONOMICS/ukraina_44-ya_v_reytinge_globalizatsii_mirovyh_ekonomik,_-_ernstyoung.html